Rok 1989 jako začátek konce Jugoslávie – slovinská perspektiva

Slovinské veřejné mínění a povaha federace

Jure Gašparič

Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana

Konečně sami... Opravdu si to lidé mysleli, nebo se jedná pouze o tezi, kterou se podařilo prosadit politickým elitám a kterou přejala i historiografie? V roce 1994, tři roky po rozpadu Socialistické federativní republiky Jugoslávie, proběhl ve Slovinsku, kdysi nejsevernější republice Jugoslávie, výzkum veřejného mínění. Lidé si měli z několika nabízených témat vybrat to, na které jsou osobně hrdí. Jedním z témat, které získalo největší podporu, bylo založení slovinského národního státu. Samozřejmě je třeba vzít v úvahu, že respondenti sami tuto dobu zažili, že jejich vzpomínky na krátkou válku před získáním nezávislosti v červnu a červenci 1991 byly stále čerstvé a že si živě pamatovali i plebiscit z prosince 1990, v němž se většina obyvatel vyslovila pro suverénní a nezávislé Slovinsko. Jen o několik roků dříve, na začátku osmdesátých let, však situaci vnímali zcela odlišně. Jugoslávii lidé považovali za zemi mnoha výhod a za svou vlast.

Ve velmi krátké době se tento postoj zcela změnil, podobně jako na začátku dvacátých let minulého století po rozpadu habsburské monarchie. Tehdy Slovinci, kdysi považovaní za „nejvěrnější“ Rakušany, poměrně rychle přijali realitu nového státu – Království Srbů, Chorvatů a Slovenců (*Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*), jak zněl tehdejší oficiální název Jugoslávie – a již neexistující rakousko-uherskou monarchii ocejovali jako „vězení národů“. Jak to bylo možné? Nebyla snad Jugoslávie zemí, se kterou se cítili Slovinci spokojení? Bylo nezávislé Slovinsko slibnější? Jak doopravdy vnímali život v jugoslávské federaci? Jaký byl jejich skutečný postoj k této zemi? Kdy došlo k obratu a proč? Doufám, že tento text přispěje k pochopení důvodů rozpadu Jugoslávie a že obohatí diskuse o legitimitě a povaze jugoslávské federace o další, empiričtější rozměr.

Občanská identifikace s Jugoslávií očima historiků

Studii, článků a knih, které se pokusily odpovědět na výše uvedené otázky, existuje nespočet. Historií poválečné Jugoslávie se řada autorů zabývala ještě před rozpadem státu a s výzkumem pokračovali i po roce 1991. Množství těchto prací, ať už pojednávaly o celé Socialistické federativní republice Jugoslávii, nebo se soustředily jen na některou z jejích součástí, vyšlo prakticky na všech kontinentech a v mnoha jazycích, nejčastěji v jihoslovanských (zejména srbštině, chorvatštině a slovinštině), za nimiž následovala angličtina, němčina a ruština.¹ V roce 1991 velká část studií hledala odpověď na otázku, co způsobilo rozpad Jugoslávie, přičemž mnozí autoři a autorky pojímali téma širěji a hodnotili legitimitu jugoslávského státu i jeho režimu.² V této souvislosti bylo Slovinsko buď zcela vynecháno, nebo se mu dostalo jen okrajové pozornosti, zejména v anglicky psaných publikacích.³

Při hledání odpovědí na otázku, co drželo Jugoslávii pohromadě a co pojilo její obyvatele ke státu, je třeba zmínit, že často citovaní anglicky píšící autoři a autorky poukazovali na několik různých aspektů. Prakticky všichni však odmítli kdysi populární názor, že Jugoslávie byla „uměle stvořenou entitou“, státem postřádajícím prvky soudržnosti, v němž tiše doutnající a všudypřítomná „etnická

¹ Česká historiografie rovněž přispěla několika cennými pracemi. Viz např. HLADKÝ, Ladislav: *Jugoslávská krize a její historické souvislosti*. Jinočany, H&H 1993; PELIKÁN, Jan – TEJCHMAN, Miroslav: *Dějiny Jugoslávie (1918–1991)*. Praha, Karolinum 1994; ŠESTÁK, Miroslav – TEJCHMAN, Miroslav – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – HLADKÝ, Ladislav – PELIKÁN, Jan: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha, Lidové noviny 1998; PELIKÁN, Jan: *Jihoslovanská krize: Kořeny a souvislosti*. Praha, Karolinum 1996; RYCHLÍK, Jan – TONKOVÁ, Mária – HLADKÝ, Ladislav – KOZÁR, Aleš: *Dějiny Slovinska*. Praha, Lidové noviny 2011.

² Početné teorie o příčinách kolapsu Jugoslávie jsou přehledně zpracovány a komentovány v následujících dvou studiích: DRAGOVIĆ SOSO, Jasna: *Why Did Yugoslavia Disintegrate: An Overview of Contending Explanations*. In: COHEN, Lenard J. – DRAGOVIĆ SOSO, Jasna (eds.): *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette (Indiana), Purdue University Press 2008, s. 1–39; JOVIĆ, Dejan: *Jugoslavija – država koja je odumrla: Uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije. 1974–1990*. Zagreb – Beograd, Prometej – Samizdat B92 2003 (anglické vydání: TÝŽ: *Yugoslavia: A State That Withered Away*. West Lafayette, Purdue University Press 2009).

³ Ještě v roce 2005 Sabrina P. Rametová konstatovala, že „dostupné literatury v angličtině o Slovinsku je stále pomálu a lze jen doufat, že bude tento nedostatek časem napraven“ (RAMET, Sabrina P.: *Thinking About Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge, Cambridge University Press 2005, s. 264). To se částečně podařilo v následujícím desetiletí.

nenávist“ čekala na vzplanutí.⁴ Americký historik John R. Lampe v této souvislosti tvrdí, že Jugoslávie byla „racionálním politickým řešením“ a obecně „otevřenějším a lepším místem k životu než kterékoli jiné místo v blízkém východním bloku“.⁵ V tom se shoduje s Lenardem J. Cohenem, autorem jedné z prvních seriózních studií o rozpadu Jugoslávie.⁶ Cohen vidí jednu z hlavních příčin zhroucení federálního státu v neschopnosti elit jednotlivých republik dosáhnout v posledních letech existence Jugoslávie vzájemného porozumění. Susan L. Woodwardová napsala s velkou dávkou rozhodnosti: „Jugoslávii nedrželo pohromadě ani tak Titovo charisma, politická diktatura nebo potlačení národního cítění jako spíše komplikované udržování rovnováhy na mezinárodní scéně a kombinace ekonomického a politického systému, který zajišťoval jejím mnoha národům vládní ochranu sociální a ekonomické rovnosti a sdílené svrchovanosti.“⁷ Americká politoložka Sabrina P. Rametová naopak uvádí, že jugoslávský stát lze přirovnat k Babylonské věži, neboť byl plný konfliktů a problémů. Důvodem rozpadu byla podle ní nedostatečná demokratizace a skutečnost, že komunistický režim nerespektoval základní lidská práva. „Druhá Jugoslávie byla neudržitelná, protože byla v zásadě nelegitimní,“ napsala.⁸ Jak však zjistila při širší analýze kultury, subkultury, čtenářských návyků, charakteristických znaků náboženství a podobně, v osmdesátých letech také vymizelo mnoho prvků dřívější soudržnosti. Ruský historik Sergej Romaněnko zmiňuje řadu takovýchto spojujících prvků státnosti, jak je identifikovali vůdci Sovětského svazu a jejich poradci. Řadí mezi ně etnická pouta, rozvinutá ve většině národů Jugoslávie, systém samosprávného socialismu a jednotící roli komunistické strany (a případně Jugoslávské lidové armády).⁹

⁴ Zřejmě nejpopulárnější anglicky psanou knihou nabízející obraz divokého Balkánu, kterým nenávist zmítala již od středověku, je titul Roberta D. Kaplana *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (New York, St. Martin's Press 1993).

⁵ LAMPE, John: *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. New York, Cambridge University Press 1996, s. 260.

⁶ COHEN, Lenard J.: *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*. Boulder – San Francisco – Oxford, Westview Press 1993.

⁷ WOODWARD, Susan L.: *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*. Washington, D.C., The Brookings Institution 1995, s. 21–22.

⁸ RAMET, Sabrina P.: *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005*. Washington, D.C. – Bloomington – Indianapolis, Woodrow Wilson Center Press – Indiana University Press 2006, s. 599.

⁹ ROMANENKO, Sergej: Višenacionalna država i/ili višestranački sistem: SSSR i SFRJ u periodu 1985.–1991 [Vícenárodní stát a/nebo vícestranický systém: SSSR a SFRJ v období 1985–1991]. In: GABRIČ, Aleš (ed.): *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem* [Slovinský přechod ze systému jedné strany na demokratický systém]. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino 2012, s. 33–52, zde s. 38–39.

Četné analýzy se zaměřily na jugoslávský politický a hospodářský systém i na situaci po roce 1974, kdy byla přijata poslední důležitá reforma ústavy. Německý odborník na Jugoslávii Viktor Meier (jehož kniha jako jedna z mála věnuje zvláštní pozornost Slovinsku) poukázal na to, že jugoslávský ústavní systém naplňoval přání i ambice většiny obyvatel.¹⁰ Dejan Jović ve své analýze pozice Chorvatska v socialistické Jugoslávii zase upozornil na skutečnost, že po roce 1974 byl chod státu řízen jen na základě ideologického konsenzu elit Strany komunistů Jugoslávie (takže oslabený konsenzus podřýval samotnou existenci státu). Tvrdí přitom, že se jednalo o „nejúspěšnější období chorvatské politiky ve 20. století“.¹¹ Jović je také jedním z mála autorů, který se – podobně jako Sabrina Rametová, i když jiným způsobem – přímo zabýval legitimitou jugoslávského systému a jeho podporou ve společnosti. Uplatňuje tezi, že každý režim potřebuje, aby většina obyvatel věřila v legitimitu jeho orgánů, a žádný režim nelze udržovat u moci jen represemi (ke kterým docházelo i v Jugoslávii). Zatímco legitimitu systému parlamentní demokracie určují volby, legitimita socialismu se odvíjí od jeho historického poslání, a zejména od víry, že „současná vláda je nejlepší odpovědí na výzvy, jimž lidé čelí“.¹² Ve své analýze dochází k závěru, že „v období 1945 až 1986 jugoslávský politický systém nepochybně měl potřebnou podporu“ – opíral se o participaci příslušných státních aktérů, zároveň byl důvěryhodný pro mnoho dalších států, a především se těšil plné podpoře širších vrstev obyvatelstva.¹³

Ačkoli jsou uvedené pohledy zkoumající názory a postoje obyvatel Jugoslávie velmi přesvědčivé, z pochopitelných důvodů jsou i značně povrchní. Nezabývají se totiž specifickou povahou veřejného mínění, které je často považováno za proměnlivé a jehož dlouhodobá dynamika není vždy zřejmá, což dvojnásob platí v nedemokratických režimech. Doposud se bádání soustředilo převážně na jugoslávský stát a elity, což je samozřejmě z mnoha důvodů přínosné. Pro přednostní zřetel na komplexní analýzu chování elit existuje řada pádných důvodů, mimo jiné ten, že empirická část podobného výzkumu je dána i povahou zdrojů. Jakožto

¹⁰ MEIER, Viktor: *Zakaj je razpadla Jugoslavija* [Proč se rozpadla Jugoslávie]. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče 1996, s. 26 (původní německé vydání: TÝŽ: *Wie Jugoslawien verspielt wurde*. München, C. H. Beck 1995).

¹¹ JOVIĆ, Dejan: Hrvatska u socialističkoj Jugoslaviji [Chorvatsko v socialistické Jugoslávii]. In: *Reč*, roč. 21, č. 75 (2007), s. 61–99, zde s. 97 (kratší anglická verze: TÝŽ: Reassessing Socialist Yugoslavia, 1945–90: The Case of Croatia. In: DJOKIĆ, Dejan – KER-LINDSAY, James (eds.): *New Perspectives on Yugoslavia: Key Issues and Controversies*. London – New York, Routledge 2011, s. 117–142).

¹² Tamtéž, s. 73 (chorvatské vydání).

¹³ Tamtéž, s. 74.

badatelé máme obvykle přístup ke kompletní dokumentaci státních orgánů, stejně jako k prohlášením, rozhovorům a vzpomínkám politiků.¹⁴

Takové studie mají však svá omezení,¹⁵ která lze popsat prostřednictvím často citovaného prohlášení z roku 1989: „Slovinsko rozhodlo o změně své ústavy.“ Technicky vzato je toto prohlášení velmi přesné, protože v té době byla přijata řada doplňků ústavy. Kdo však tyto změny prosazoval, čí zájmy sledovaly a kdo je podpořil? Byl to tehdejší předseda Svazu komunistů Slovinska (*Zveza komunistov Slovenije*), tedy slovinské komunistické strany, Milan Kučan a jeho spolupracovníci? Ačkoli ústavní doplňky nakonec přijalo Shromáždění Socialistické republiky Slovinska (*Skupščina Socialistične republike Slovenije*), složené z mnoha delegátů s odlišnými názory, lze se ptát, zda s ohledem na nepřímý a velmi složitý volební systém bylo toto shromáždění vůbec legitimní. Otázka tedy zní: měla veškerá rozhodnutí přijatá shromážděním skutečnou podporu slovinského obyvatelstva, nebo alespoň jeho většiny?

Také většina studií slovinských historiků a historiček, které se zabývají obdobím socialistické Jugoslávie, ukazuje, že Jugoslávie byla státem, který obyvatelstvo z různých důvodů vítalo a podporovalo. Autoři analyzovali řadu faktorů, přičemž pro pozici Slovinska definovali jako nejdůležitější dva z nich: v první řadě to byla skutečnost, že socialistická Jugoslávie zahrnovala rozlehlé části slovinského území, které po první světové válce na základě Rapalské smlouvy připadlo Italskému království. Navíc s první slovinskou ústavou se Slovinsko ustavilo jako politická jednotka úplně poprvé a na deklaratorní úrovni.¹⁶ Ústava zaručovala Slovinsku status republiky v nové federaci.¹⁷

¹⁴ Srv. GORDY, Eric: On the Current and Future Research Agenda for Southeast Europe. In: BIEBER, Florian – GALIJAŠ, Armina – ARCHER, Rory (eds.): *Debating the End of Yugoslavia*. Farnham (England) – Burlington (Vermont), Ashgate 2014, s. 12–13.

¹⁵ Tamtéž, s. 14. Eric Gordy v tomto ohledu mluví o „zkreslujícím efektu“.

¹⁶ V době habsburské monarchie žilo slovinské obyvatelstvo v rámci tzv. historických území (*historisches Land*), tedy Kraňska, Štýrska, Korutan, Gorice a Gradiška, Istrie a části Uher. Po vzniku Království SHS (1918) a Království Jugoslávie (1929) žili Slovinci nejprve v jurisdikci správních jednotek Maribor a Lublaň, později Drávské bánoviny. Jednalo se však pouze o správní jednotky.

¹⁷ Nejúplnější přehled historie Slovinska z období socialistické Jugoslávie nabízí sborník: FISCHER, Jasna (ed.): *Slovenska novejša zgodovina* [Slovinské soudobé dějiny], sv. 2: *Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* [Od programu Velkého Slovinska k mezinárodnímu uznání Slovinské republiky 1848–1992]. Ljubljana, Mladinska knjiga – Inštitut za novejšo zgodovino 2005. Srv. také VODOPIVEC, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne slovenske države* [Od Pohlinovy gramatiky k samostatnému slovinskému státu]. Ljubljana, Modrijan 2006; PIRJEVEC, Jože: *Jugoslavija 1918–1991: Nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* [Jugoslávie 1918–1991: Vznik, rozvoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie]. Koper, Lipa 1995.

Zdenko Čepič dospěl k závěru, že zatímco Jugoslávie rychle získala nálepkou „širší vlasti“, Slovinsko jeho obyvatelé vnímali jako „vlast v užším smyslu“, a dokud jugoslávský stát „nedospěl ke svému konci“, měli k němu pozitivní postoj.¹⁸ Hospodářský vývoj Slovinska v rámci bývalé Jugoslávie byl příznivý, protože nejsevernější republika federace vynikala v oblasti vývozu, produktivity a efektivity investic. Podíl slovinského hrubého domácího produktu na produktu celé Jugoslávie dosahoval patnácti až sedmnácti procent a podíl exportu byl čtvrtinový.¹⁹ Hlavním odbytištěm pro Slovinsko byla přirozeně Jugoslávie a stejně tak suroviny a potraviny, které samo neprodukovalo, dováželo z ostatních republik. Struktura obchodní výměny s těmito republikami byla po celou dobu stabilní.²⁰ Životní úroveň ve Slovinsku se tak postupně zvyšovala. V období 1968 až 1988 byla úroveň vybavení domácností trvanlivým spotřebním zbožím vyšší než dříve ve všech socioekonomických kategoriích domácností (na konci osmdesátých let byla většina domácností vybavena sporákem, lednicí, pračkou a televizí, šestašedesát procent domácností vlastnilo automobil).²¹ Tvář Slovinska utvářela jugoslávská kultura a hudební scéna stejně jako úspěchy jugoslávských a slovinských sportovců.²² Postoj státních struktur ke slovinskému jazyku se zlepšil, přesto však jazyková otázka zůstávala jedním z neuralgických bodů federace.²³

Podle slovinských historiků se Jugoslávie potýkala s řadou problémů a jazyková otázka byla jen jedním z nich. Poměry v jugoslávské federaci i postavení Slovinska v jejím rámci ovlivňovaly komunistické represe, autoritářský režim a omezení základních svobod stejně jako řada krizí a reforem politického a hospodářského systému. Ačkoli bylo zavádění ústavního systému z roku 1974 předmětem časté

¹⁸ ČEPIČ, Zdenko: Misli in dejstva: Izhodišča [Myšlenky a fakta: Východiska]. In: TÝŽ (ed.): *Slovenija v Jugoslaviji* [Slovinsko v Jugoslávii]. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino 2015, s. 5–20, zde s. 8.

¹⁹ Viz LORENČIČ, Aleksander: Kako smo živeli v drugi Jugoslaviji: Oris dogajanja v luči izbranih kazalnikov [Jak jsme žili v druhé Jugoslávii: Nástin událostí ve světle vybraných ukazatelů]. In: *Tamtéž*, s. 131–144.

²⁰ Viz PRINČIČ, Jože: Blagovna menjava Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami (1945–1991) [Výměna zboží Slovinska s jinými jugoslávskými republikami (1945–1991)]. In: *Tamtéž*, s. 145–170.

²¹ Viz RENDLA, Marta: Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji [Životní úroveň Slovinců v druhé Jugoslávii]. In: *Tamtéž*, s. 171–200.

²² Viz ČUČEK, Filip: Slovenski vrhunski šport v jugoslovanskem okviru (1945–1991) [Slovinský vrcholový sport v jugoslávském rámci (1945–1991)]. In: *Tamtéž*, s. 257–274.

²³ Viz GABRIČ, Aleš: Uveljavljanje slovenščine kot uradnega jezika po drugi svetovni vojni [Uzákonnění slovinštiny jako úředního jazyka po druhé světové válce]. In: *Tamtéž*, s. 213–239.

kritiky, podle některých autorů umožnilo postupnou obnovu parlamentarismu ve slovinském politickém systému a širší legitimizaci republikových elit.²⁴

Je třeba též zmínit, že mnoho politicky motivovaných historických publikací ve Slovinsku zobrazuje Jugoslávii buď jako totalitární vězení pro Slovinsko, anebo jako socialistický ráj pro pracující třídu. Závěry většiny slovinských historických prací však obecně naznačují, že Slovinsko hrálo při utváření obrazu jugoslávského státu významnou roli, přestože zaujímal pouze 7,9 procenta území a přestože Slovinci představovali jen 8,4 procenta celkové populace Jugoslávie.

Slovinské výzkumy veřejného mínění

Je zřejmé, že dynamiku postojů lidí v určitém státě lze rekonstruovat mnoha způsoby. Každý pak vede k pouze přibližnému zjištění, které může být někdy výstižné, ale jen málokdy obsáhne veškeré aspekty sociálních otázek a ještě méně často umožňuje porovnat konkrétní postoje v čase. Podobné snahy mohou navíc vycházet pouze z dobře podložených výzkumů veřejného mínění, kterých však bylo v socialistických zemích realizováno jen velmi málo.

Ve východoevropských zemích převládal názor, že seriózní sociologický výzkum veřejného mínění je zcela irelevantní. V Sovětském svazu tyto aktivity zajišťovala tajná politická policie a stranický aparát, data se získávala rovněž prostřednictvím „sebekritiky“. Stanisław Kwiatkowski, člen Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany a hlavní politický poradce generála Wojciecha Jaruzelského, uváděl jako jeden z důvodů, že „obraz diferencované společnosti, který vyplýval z výzkumu veřejného mínění, neodpovídal v té době povinné tezi o morální a politické jednotě národa“.²⁵ V sedmdesátých a osmdesátých letech, zejména po začátku Gorbačovovy perestrojky, se výzkumy veřejného mínění realizovaly v téměř všech socialistických zemích, nebyly však příliš spolehlivé. Lidé často nedůvěřovali výzkumníkům nebo nevěřili anonymitě výzkumů, vzorky nebyly reprezentativní a podobně.²⁶ V Československu výsledky neveřejných výzkumů – slovenská socioložka Zora Bútorová mluví spíš o „pseudovýzkumu“ – byly

²⁴ Viz GAŠPARIČ, Jure: Slovenian Socialist Parliament on the Eve of the Dissolution of the Yugoslav Federation: A Feeble “ratification Body” or Important Political Decision-Maker? In: *Prispevki za novejšo zgodovino* [Příspěvky k soudobým dějinám], roč. 55, č. 3 (2015), s. 41–59 (zvláštní číslo „Complex Parliaments in Transition: Central European Federations facing Regime Change“).

²⁵ Citováno podle: HENN, Matt: Opinion Polling in Central and Eastern Europe under Communism. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 33, č. 2 (duben 1998), s. 229–240, zde s. 232.

²⁶ Tamtéž.

určeny pro ústřední výbor komunistické strany. Veřejnost často ani netušila, že nějaký Ústav pro výzkum veřejného mínění existuje.²⁷

Ve Slovinsku byla situace odlišná. Přijetí nové jugoslávské ústavy v roce 1963, která posilovala „samosprávný“ model, vytvářelo dojem, že země postupně směřuje k demokratizaci. Ve slovinských médiích se tehdy vedly kritické veřejné debaty o budoucnosti socialismu a po nějakou dobu vycházel i kontroverzní intelektuální časopis *Perspektive*. Současně však nastala hospodářská stagnace, kterou se politické vedení snažilo o dva roky později řešit ekonomickou reformou. Její neúspěch ovšem způsobil všeobecnou nespokojenost obyvatel, kteří se potýkali s růstem cen a stoupající nezaměstnaností. Problém s nezaměstnaností vláda vyřešila otevřením hranic, kdy právo volně cestovat do zahraničí získal každý občan, až na výjimky dané státněbezpečnostními důvody. Tak vznikl slovinský a jugoslávský fenomén lidí pracujících přechodně či dlouhodobě v zahraničí, zejména ve Spolkové republice Německo, pro něž se vžil německý termín *Gastarbeiter*. Otevření hranic mělo zároveň ukázat, že jugoslávský model socialismu se odlišuje od modelů zavedených v jiných zemích východní Evropy, čehož dokázala využít státní propaganda, která chytře prezentovala Jugoslávii jako jedinou komunistickou zemi na světě s otevřenými hranicemi. V každém případě to znamenalo, že se Jugoslávie otevřela kulturnímu vlivu Západu a že v její politice převládly na určitou dobu reformní tendence. Začalo období „stranického liberalismu“.²⁸

V této atmosféře nebylo překvapením, když na konci roku 1966 skupina slovinských badatelů (Maksimilijan Jezernik, France Vreg, Bojan Kavčič a Niko Toš) vystoupila s prohlášením, že výzkum veřejného mínění „nemá ve Slovinsku významnější tradici“, že není nikdo, kdo by takový výzkum mohl realizovat, a že by tudíž na Fakultě politologie Univerzity v Lublani mělo vzniknout Centrum pro výzkum veřejného mínění.²⁹ Slovinské politické vedení návrh podpořilo, jelikož si uvědomovalo, že v opačném případě se „mohou objevit různé primitivní metody, které nahradí profesionální výzkum veřejného mínění“.³⁰ Fakulta politologie, později přejmenovaná na Fakultu sociologie, politologie a žurnalistiky a dnes nesoucí název Fakulta sociálních věd, tak skutečně zahájila ambiciózní projekt

²⁷ BÚTOROVÁ, Zora: Verejná mienka: Zdroj pohybu, sila zotrvačnosti. In: BÚTORA, Martin – BÚTOROVÁ, Zora – KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij (eds.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava, IVO – Kalligram 2010, s. 303–335, zde s. 304.

²⁸ VODOPIVEC, P.: *Od Pohlinove slovnice do samostojne slovenske države*, s. 386–401 (viz pozn. 17); REPE, Božo – PRINČIČ, Jože: *Pred časom: Portret Staneta Kavčiča* [Před časem: Portrét Staneta Kavčiča]. Ljubljana, Modrijan 2009.

²⁹ Návrh na vytvoření Centra pro výzkum veřejného mínění (*Center za raziskovanje javnega mnenja* – CJM) je dostupný v archivu této instituce (viz www.cjm.si).

³⁰ Jak uvedl ve slovinském parlamentním shromáždění republikový premiér Janko Smole (citováno podle deníku *Delo* z 21. října 1966).

„Slovinské veřejné mínění“, který probíhá bez přerušení dodnes. Zahrnuje velké reprezentativní vzorky populace a vychází ze standardizovaných sociologických šetření.³¹ Podobný výzkum se neuskutečnil v žádné jiné jugoslávské republice.

Co se týká hodnověrnosti výzkumu, jeho dlouholetý vedoucí Niko Toš na konci osmdesátých let uvedl, že zpočátku výzkumný tým čelil několika „pokusům o vměšování“ do své práce i snaze přemístit výzkum pod „bezpečnou“ záštitu nejmasovější politické organizace republiky – Socialistického svazu pracujících lidu (*Socialistična zveza delovnega ljudstva*). Zhruba od poloviny sedmdesátých let se však již podobné pokusy o kontrolu výzkumu veřejného mínění neobjevovaly a postupně se politici začali o jeho výsledky skutečně zajímat.³²

Ve prospěch hodnověrnosti výzkumu nehovoří jen skutečnost, že politici sledovali výsledky se zájmem a rychle na ně reagovali, nýbrž především metodologie výzkumu. Získané vzorky byly reprezentativní, dotazníky standardizované a otázky připravené výzkumníky v souladu s jejich výzkumnými zájmy a s tím, co společnost vnímala jako důležité. Výzkum se realizoval prostřednictvím osobních rozhovorů, které vedli odborně vyškolení tazatelé.³³ Nabízí se ovšem pochybnost, nakolik byly otázky a odpovědi týkající se společenských témat ovlivněny konformismem tazatelů i respondentů. Je možné, že výzkumníci bezděčně formulovali otázky způsobem, který už indikoval odpověď (například: Myslíte si, že bychom měli pomáhat jiným republikám?), nebo že respondenti odpovídali více či méně v souladu s očekávanými společenskými hodnotami. Tomu se však nelze zcela vyhnout ani v současných výzkumech veřejného mínění.

Slovinské výzkumy jsou cenné mimo jiné proto, že nastiňují vývoj veřejného mínění během dlouhého časového období, v různých společenských systémech a v různých státech (Jugoslávie, Slovinská republika). Spokojenost se systémem deklarovaná v sedmdesátých letech mohla vycházet z konformismu. Důležité

³¹ Výzkumu se účastnilo pětadvacet dospělých osob z každé ze stovky oblastí tehdejší Socialistické republiky Slovinsko, vzorek zahrnoval 2475 lidí. Srv. TOŠ, Niko ad.: *Slovensko javno mnenje 1968* [Slovinský výzkum veřejného mínění 1968]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za raziskovanje javnega mnenja [Univerzita v Lublani, Fakulteta sociologie, politologie a žurnalistiky, Centrum pro výzkum veřejného mínění] 1968 (realizace); Ljubljana, University of Ljubljana, Slovenian Social Science Data Archives 1999 (distribuce). Dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm68/> (cit. 2021-02-14). – Slovinský sociálněvědní datový archiv v roce 1999 obdobně zveřejnil i další slovinské výzkumy veřejného mínění z období SFRJ. V dalších poznámkách se na ně odkazuje zkráceně názvem *Slovensko javno mnenje* s příslušným vrocením a eventuálně internetovou stránkou.

³² Prohlásil to v rozhovoru v časopise *Nin* 2. srpna 1987.

³³ Viz TOŠ, Niko: Projekt Slovensko javno mnenje [Projekt Slovinské veřejné mínění]. In: TOŠ, Niko (ed.): *Vrednote v prehodu* [Hodnoty v přechodu], sv. 1: *Slovensko javno mnenje 1968–1990*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede – IDV – CJMMK 1997, s. xiv–xxiv.

však je, že máme možnost sledovat, jak se názory a postoje lidí v osmdesátých letech měnily. Pojďme se podívat na výsledky detailněji.

Země mnoha výhod

V roce 1968, kdy proběhl první výzkum, většina lidí ve Slovinsku mínila, že život v Jugoslávii jim nabízí ve srovnání s životem v jiných evropských zemích a ve Spojených státech amerických řadu výhod. Hodnotili jej lépe než život v zahraničí díky možnostem pracovní kariéry, vzdělání a bohatého kulturního života, díky péči o nemocné a nezaměstnané, a dokonce i s ohledem na hospodářský vývoj, náboženství, reputaci státu, jeho přírodní krásy, vztahy mezi lidmi a šance ovlivnit společenská rozhodnutí. Hůře si Jugoslávie podle jejich mínění vedla pouze v rozvoji vědy a technologií, ačkoli její hodnocení i v této oblasti bylo poměrně vysoké. Respondenti smýšleli o své zemi jako o zemi mnohých výhod, vedené mužem s největší zásluhou na světovém míru – prezidentem Socialistické federativní republiky Jugoslávie a předsedou Svazu komunistů Jugoslávie Josipem Brozem-Titem.³⁴

V roce 1968 se v celé Jugoslávii včetně Slovinska šířil takzvaný stranický liberalismus. V roce označovaném jako období „hledání a uvolnění“ mělo dojít ke korekci a vylepšení myšlenek jugoslávského socialismu.³⁵ Byla to také doba otevřených hranic a počátku konzumerismu v Jugoslávii, což významně ovlivnilo zejména Slovinsko, které mělo dlouhou hranici na severu s Rakouskem a na západě s Itálií. Životní úroveň se postupně zvyšovala a dále přispívala k legitimitě režimu.³⁶ Ve Slovinsku, na rozdíl od Chorvatska a Srbska, nedošlo v roce 1968 k žádným větším protestům a slovinská vláda vedená Stanem Kavčičem se těšila široké podpoře.

³⁴ V odpovědi na otázku, kdo se v té době nejvíce zasloužil o světový mír, 82,6 procenta respondentů na prvním místě uvedlo Tita, následoval John Fitzgerald Kennedy se 43,1 procenta.

³⁵ Srv. VODOPIVEC, Peter: Od poskusov demokratizacije (1968–1972) do agonije in katastrofe (1988–1991) [Od pokusů o demokratizaci (1968–1972) k agonii a katastrofě (1988–1991)]. In: ČEPIČ, Zdenko (ed.): *Slovenija – Jugoslavija: Krize in reforme 1968/1988* [Slovinsko – Jugoslávie: Krize a reforma 1968/1988]. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino 2010, s. 13–27, zde s. 8–9.

³⁶ Srv. PATTERSON, Patrick Hyder: *Bought & Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Ithaca (New York) – London, Cornell University Press 2011.

Tabulka 1: Která země nabízí v uvedených oblastech výhody v porovnání s jinými zeměmi (v procentech)?³⁷

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Jugoslávie	47,1	56,7	36,3	56,9	48,3	24,8	75,6	23,9	68,5	48,5	51,4
SSSR	2,3	7	4,6	1,5	0,1	3,6	1,1	24	0,1	0,9	3,1
USA	4,6	1,5	1,9	1,7	1,8	9,4	0,3	8,6	0,1	0,5	0,3
Itálie	0,5	0	2,1	0,4	12,7	1,1	0,2	0,5	2,4	0,5	0,2
Rakousko	0,7	0,2	0,5	0,8	1,7	0	0,1	0,1	0,4	0,2	0,2
Německo	4,2	1,3	2,2	1,3	1,2	13,5	0	9,6	0,5	0,3	0,7
Skandinávské země	1,9	1,1	1,3	3,4	0,2	5,2	0,8	0,9	0,4	0,4	1,1
Švýcarsko	1,5	0,5	0,4	0,7	0,3	3,8	2,1	0,4	5,7	0,4	0,3
Ostatní socialistické země	0,3	0,2	0,4	0,3	0,1	0,2	0,4	0,2	0,2	0,2	0,5
Jiné západní země	1,3	1,6	4,7	1,4	1,4	4,3	0,8	4,1	2	1,5	0,4
Žádná	1,1	0,6	1,1	2,3	1,1	1,1	0,7	0,5	0,2	2,6	6,3
Nevím	34,4	29,9	44,4	29,3	31,1	32	17,8	27,1	19,6	43,9	35,5

1. kariérní možnosti; 2. možnosti vzdělání; 3. bohatý kulturní život; 4. péče o nemocné a nezaměstnané; 5. pozice v regionu a vztahy mezi církví a státem; 6. dobrá hospodářská situace (hospodářský vývoj země); 7. mírová politika a pověst ve světě; 8. rychlý rozvoj vědy a technologií; 9. přírodní krásy; 10. možnosti většiny lidí ovlivnit společenská rozhodnutí; 11. sounáležitost a rovnost mezi lidmi

³⁷ TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje 1968*.

V následujících letech se mínění z roku 1968 příliš neměnilo. V roce 1972 Slovinci stále vnímali Jugoslávii jako zemi mnoha výhod, která ovšem zjevně zaostávala v hospodářské oblasti. Ekonomicky nad Jugoslávii přesvědčivě vítězila nová domovina Jugoslávčů migrujících za prací – Spolková republika Německo. Jugoslávie stále zaostávala ve vědeckém a technickém pokroku, v němž jednoznačně vedly Spojené státy americké.³⁸ Avšak jen o tři roky později se indikátory týkající se hospodářství a vědy o poznání zlepšily. Lidé ve Slovinsku se nyní domnívali, že jejich „širší“ vlast nabízí výhody oproti ostatním zemím již ve všech ohledech.³⁹ Podobné postoje přetrvávaly i v letech 1980 až 1984.⁴⁰ Čtyři roky po Titově smrti si společný stát uchovával ve slovinských očích některé ze svých výhod, přestože opět zaostával v hospodářském vývoji a vědeckém pokroku. Následky hospodářské krize byly v té době již zjevné.

(Ne)spokojenost s životní úrovní a nezájem o politické otázky

Jugoslávie sice v porovnání s jinými státy nabízela výhody, to však v žádném případě neznamenalo, že by slovinskí obyvatelé byli se vším v zemi zcela spokojeni. Problematicky vnímali často svou životní úroveň. V roce 1968 na otázku, co by si přáli kromě zdraví, štěstí a míru, dvaapadesát procent respondentů odpovědělo, že lepší životní úroveň. Lze předpokládat, že lepší životní podmínky viděli například v sousedním Rakousku, jejich domácí kupní síla však nepochybně rostla. Zatímco v roce 1960 musel člověk s průměrným příjmem pracovat tři hodiny, aby si vydělal na nákup jednoho litru jedlého oleje, v roce 1970 to bylo již méně než jednu hodinu. V roce 1960 musel člověk pracovat padesát hodin, aby si mohl koupit pánské boty, ale o deset let později stačilo pracovat již jen dvacet hodin.⁴¹

Se vším ostatním byli lidé převážně spokojeni. Pokud již dávali najevo nějakou nespokojenost, což nebylo příliš časté, pak si stěžovali, že jen málo lidí s vhodnou kvalifikací zastává řídicí místa a že ohodnocení jejich práce je nedostatečné. Kritizovali tedy špatnou personální a podnikovou politiku. Na dotaz, proč si podle

³⁸ TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1972*. Dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm72/> (cit. 2021-02-14).

³⁹ TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1975/76*. Dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm76/> (cit. 2021-02-14).

⁴⁰ TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1980*. Dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm80/> (cit. 2021-02-14); TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1984*. Dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm84/> (cit. 2021-02-14).

⁴¹ Viz FISCHER, J. (ed.): *Slovenska novejša zgodovina*, sv. 2, s. 1089 (viz pozn. 17).

nich tolik jejich krajanů hledá zaměstnání v zahraničí, respondenti nejčastěji odpovídali (66,4 procenta), že je k tomu vede snaha zvýšit svou životní úroveň.⁴²

Již v následujícím desetiletí se však vnímání lidí ve Slovinsku začalo rychle měnit: jejich přání dosáhnout na vyšší životní úroveň se začínalo stávat realitou. V roce 1970 většina dotazovaných uvedla, že ve spojení se svou zemí nepocítují téměř žádný problém a že jejich životy jsou lepší než o rok dříve. Když měli respondenti v letech 1975 a 1976 porovnat svou současnou situaci i situaci svých rodin s poměry po osvobození Jugoslávie, hodnotili ji v 58,3 procentech případů jako „výrazně lepší“ a v 35,9 procentech jako „lepší“. Většina z nich to přičítala zvýšení své životní úrovně.⁴³ Pozitivní trend, který se odrážel v hodnocení životní úrovně, byl zřejmý až do osmdesátých let, kdy propukla krize a situace se změnila. V roce 1983 si obyvatelé Slovinska začali uvědomovat zhoršení své životní úrovně, a co je ještě důležitější, rovněž předpokládali, že se v dalším roce bude dále zhoršovat.⁴⁴ Podobné odpovědi poskytovali respondenti až do konce desetiletí.

Pro mnoho lidí ve Slovinsku představovala sedmdesátá léta nejlepší období, ačkoli v historiografii je toto období často nazýváno „olověnými léty“ (v souvislosti s ideologickým tlakem vedení svazu komunistů po střetu se stranickými liberály). Životní úroveň se dále zvyšovala, hranice byly otevřené, objevil se „nákupní turismus“ a ve Slovinsku začaly vyrůstat moderní obchodní domy.⁴⁵ V širším kontextu Jugoslávie považují někteří badatelé počínající konzumerismus sedmdesátých let za jednu z příčin rozpadu Jugoslávie. Krize v osmdesátých letech pak přinutila značnou část lidí vzdát se všeho, na co si v sedmdesátých letech zvykli, což byl také jeden z důvodů zpochybnění legitimacy režimu.⁴⁶

Do druhé poloviny osmdesátých let stály politické záležitosti do určité míry na okraji zájmu obyvatel Jugoslávie, nebo přinejmenším některých jejích regionů, včetně právě Slovinska. Když se na přelomu let 1970 a 1971 měli rozhodnout, nakolik se zajímají o ty či ony oblasti života společnosti, nakolik je ovlivňují a zda by si v nich přáli něco změnit, administrativní a politické záležitosti je zajímaly zdaleka nejméně. Až jednašedesát procent respondentů si zde nevybralo ani jednu z nabízených možností. Podobný nezájem byl zjištěn i v letech 1973, 1975 a 1976. V roce 1973 celé 37,3 procenta dotazovaných nevěděly o debatě, která se vedla o nové ústavě, a devětačtyřicet procent jich uvedlo, že o debatě jen náhodou něco

⁴² TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje* 1968.

⁴³ TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje* 1975/76.

⁴⁴ TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje* 1983. Dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/83/> (cit. 2021-02-14).

⁴⁵ Viz ČEPIČ, Zdenko: *Demografske in socialne spremembe* [Demografické a sociální změny]. In: FISCHER, J. (ed.): *Slovenska novejša zgodovina*, sv. 2, s. 1127–1139.

⁴⁶ Srv. PATTERSON, P. H.: *Bought & Sold*, s. 314–320 (viz pozn. 36).

zaslechli.⁴⁷ Lidé sice pravidelně chodili k volbám, ale od roku 1968 jako hlavní důvod své účasti na tomto aktu uváděli „splnění občanských povinností“; na tom, kdo bude zvolen do parlamentu nebo jiného zastupitelského orgánu, jim už tolik nezáleželo.⁴⁸ Na otázku, zda politika Svazu komunistů Slovinska odpovídá zájmům většiny, lidé v sedmdesátých a osmdesátých letech dávali nejčastěji neurčitou a neutrální odpověď „částečně“, případně volili rezervovanou formulaci „nejsem dostatečně obeznámen se situací“.⁴⁹ Politika v tradičním slova smyslu byla pro ně relativně nedůležitým tématem až do druhé poloviny osmdesátých let, kdy si její význam začali uvědomovat.

Odpovědi respondentů lze alespoň částečně přičíst na vrub konformismu, zejména v souvislosti s dvěma faktory – významným zvýšením životní úrovně a důrazem kladeným na „společenské třídy“ a „revolučního ducha“. Za těchto okolností si lidé obvykle užívají výhod a raději se politickými otázkami nezabývají. Příčinou podobného chování není ani tak strach jako spíše pohodlí a politický oportunismus. Nejzávažnějších protistátních deliktů, v novelizovaném trestním zákoníku definovaných jako „zločiny proti základům socialistického samosprávného zřízení“, bylo ve Slovinsku spácháno jen minimum (přibližně třicet osob bylo za ně odsouzeno v polovině sedmdesátých let, na konci desetiletí ale už ani jedna).⁵⁰ Navíc poté co byla v roce 1974 přijata poslední jugoslávská ústava, jugoslávský experiment samosprávného socialismu se ocitl na svém vrcholu. Na základě

⁴⁷ TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje 1970/71*. Dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/71/> (cit. 2021-02-14); TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1973*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1975/76*.

⁴⁸ V roce 1969, po přímých volbách do Republikové rady Slovinského shromáždění, většina respondentů zdůvodňovala svou účast zájmem na tom, kdo zasedne v parlamentu. V roce 1972 však opět většina respondentů odpověděla, že účastí ve volbách plní své občanské povinnosti. A v letech 1978 a 1981–1982 si to myslela ještě větší část dotázaných. (TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1968*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1969* (dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/69/>, cit. 2021-02-14); TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1972*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1978* (dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/78/>, cit. 2021-02-14); TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1981/82* (dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/82/>, cit. 2021-02-14).)

⁴⁹ V roce 1987 bylo stále nejčastější odpovědí na otázku, zda je politika vedení země v souladu se zájmy většiny, „částečně v souladu“, ale varianta „není v souladu“ poprvé skončila na druhém místě. (TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1970/71*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1981/82*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1983*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1984*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1986* (dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/86/>, cit. 2021-02-14); TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1987* (dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/87/>, cit. 2021-02-14).)

⁵⁰ ČEPIČ, Zdenko: Oživiljanje politične revolucionarnosti [Oživení politického revolucionářství]. In: FISCHER, J. (ed.): *Slovenska novejša zgodovina*, sv. 2, s. 1117–1127.

ústavy, jejímž hlavním tvůrcem byl slovinský politik Edvard Kardelj (na Západě díky svým teoriím označovaný za jejího „ideologického architekta“), se stát pomalu „vytrácel“, zatímco společnost se atomizovala a fungovala v malých autonomních buňkách (podniky, ústavy, organizace, školy a podobně). Na samosprávném řízení se ve funkcích různých delegátů podílela velká část občanů; na konci sedmdesátých let bylo delegátů více než tři sta tisíc ze dvou milionů obyvatel Slovinska.⁵¹ To byl také důvod, proč byl systém neefektivní a netransparentní a politický jazyk jen obtížně srozumitelný, což lidi dále odrazovalo od zájmu o politiku. Paradoxně tak zamýšlená politizace mas vyústila v mírnou depolitizaci.

Vztahy mezi národy a republikami

V roce 1978, po více než třech desetiletích od vzniku druhé Jugoslávie, lidé vnímali Slovinsko jako zcela zřejmou a nedílnou součást společného státu. Vztahy Slovinska s ostatními republikami a autonomními oblastmi považovali za „dobré“ ve všech oblastech. Různé lokality v zemi byly dobře propojené a mezi lidmi byly navázané osobní kontakty.⁵² Z pohledu svých obyvatel bylo Slovinsko s ostatními částmi státu nepochybně úzce integrované.

Tabulka 2: Jak dobře je Slovinsko propojeno s ostatními jugoslávskými republikami a socialistickými autonomními oblastmi v různých sférách (v procentech)?⁵³

Oblast	Velmi špatně	Špatně	Průměrně	Dobře	Velmi dobře	Nevím	Bez odpovědi
Hospodářství	0,3	3,6	19	51,9	7,8	17	0,4
Doprava	0,6	6,7	15,6	53,8	8,3	14,6	0,3
Zaměstnanost	0,4	3,2	13,5	55,2	10,5	16,7	0,5
Kultura	0,6	6,6	19,2	44,8	5,2	23,1	0,4
Věda	0,3	4,9	16,6	43,4	4,7	29,7	0,4
Vzdělávání	0,9	7,6	15,4	45,5	4,9	25,4	0,4
Zdravotnictví	0,9	6,4	16,1	43,3	5	27,8	0,5
Spojení mezi městy	0,3	4,3	15,9	51,2	8,9	19	0,4
Osobní kontakty	0,9	4,9	20,6	49,2	7,7	16,4	0,4

⁵¹ VODOPIVEC, P.: *Od Pohlinove slovnice do samostojne slovenske države*, s. 386–421 (viz pozn. 17).

⁵² TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1978*.

⁵³ *Tamtéž*.

Jak je vidět, kontext, v němž lidé vnímali společenský rozvoj, byl nesporný. Obyvatelé Slovinska se cítili být součástí Jugoslávie, země mnoha výhod, do níž byla jejich republika plně začleněná. Stejný státní rámec však sdílely i jiné republiky a další „jugoslávské národy“. Jakékoli „spojení“ mezi nimi přirozeně muselo mít jasné důvody. Jak tyto národy, tak i jednotlivci si museli spočítat, co je s jinými národy a jejich příslušníky spojuje a co naopak rozděluje. Z odpovědí respondentů vyplývá, že spojujících prvků bylo několik. Shodovali se zejména na dvou z nich, a to se nezměnilo od konce šedesátých až do konce osmdesátých let – na jedné straně to byl národněosvobozenecský boj za druhé světové války a na druhé straně jednota a bratrství jugoslávských národů. Ať již vědomě, či nevědomě, lidé věřili, že jejich země je dílem společného boje za druhé světové války na straně spojenecké koalice proti okupantům a že byla vybudována svými sjednocenými národy v souladu s principem „bratrství“. Tyto dva principy zásadně odlišovaly socialistickou Jugoslávii od jejího předchůdce, Království Jugoslávie, jehož existenci národnostní problémy naopak negativně poznamenaly.⁵⁴ Respondenti dále uváděli následující faktory integrace: spřízněnost národů Jugoslávie, obranu a bezpečnostní důvody (Jugoslávská lidová armáda), samosprávný socialismus jako jedinečný politický systém a jednotný stát v čele se Svazem komunistů Jugoslávie (zejména na začátku osmdesátých let).

Kromě nezpochybnitelných důvodů, které jugoslávské republiky spojovaly, tu byla i řada jevů, které je (i když v menší míře) naopak rozdělovaly. Mezi nejdůležitější z nich – což se nejvýrazněji projevilo v roce 1987 – patřily rozdíly v pracovních návycích a jazykové odlišnosti. Tyto difference zjevně existovaly i přes spřízněnost národů; domnívali se snad lidé, že jazyky nejsou základním výrazem národní jedinečnosti? Spíše naopak: Slovinci vnímali jazyk jako základní prvek své identity a nahlíželi na vztahy mezi jednotlivými národy Jugoslávie prizmatem jazykové otázky.⁵⁵ Tato citlivost k jazykovým odlišnostem zřejmě znamenala zdůraznění obecných rozdílů mezi Slovinci a ostatními obyvateli Jugoslávie.

„Slovince a ostatní národy“ také rozdělovaly kulturní tradice, náboženská příslušnost, odlišný smysl pro pořádek, různá životní úroveň, rozdílné hospodářské přínosy a geografické vzdálenosti.⁵⁶ Výsledek byl však vždy stejný: i když jsme

⁵⁴ Pro srovnání s Chorvatskem viz JOVIĆ, D.: Hrvatska u socialističkoj Jugoslaviji, s. 66–67 (viz pozn. 11).

⁵⁵ Blíže k jazykové otázce viz GABRIČ, A.: Uveljavljanje slovenščine kot uradnega jezika po drugi svetovni vojni (viz pozn. 23).

⁵⁶ TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje 1969*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1972*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1975/76*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1981/82*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1987*.

„odlišní“, držíme spolu. V tomto společenství se my, Slovinci, cítíme dobře a jsme také připravení něco mu nazpět věnovat.

Tabulka 3: Které z následujících faktorů Slovince s ostatními jugoslávskými národy sbližují a které je nejvíce rozdělují (v procentech)?⁵⁷

Rok	1969		1972		1975/1976		1981/1982		1987	
	Spojuje	Rozděluje	Spojuje	Rozděluje	Spojuje	Rozděluje	Spojuje	Rozděluje	Spojuje	Rozděluje
1.	33	2,3	27,4	0	17,3	1,5	0,4	12,4	23,8	1,7
2.	45,2	0,3	41,6	0,7	44,9	0	1,3	0	52,5	1
3.	60,1	0,3	48,1	0,3	47,1	0,1	14,9	18,8	55,8	0,3
4.	14,5	0,4	24	0	33,3	0,1	17,1	1,3	22,8	1,5
5.	1,7	4,6	33,2	0,9	22,5	0,1	55,9	0,1	48,2	0,5
6.	26,8	0,3	15,4	0,6	29,1	0,4	48,4	0,1	8	0,7
7.	19,2	2,5	32	0,2	30,7	0,2	32,7	0,1	26,8	0,5
8.	11,4	11,7	4,7	14,1	4,2	14,5	24	0,4	5,5	25,2
9.	14,6	31	2,3	36,6	1,9	31,3	13,3	0,2	2,5	54,6
10.	-	-	0,8	38	0,2	31,7	2,2	22,4	1,3	34,2
11.	1	30,2	2,2	16,4	1,9	11,8	3,9	19,4	1,2	20,8
12.	3,4	37,7	3,8	41,2	2,2	38,1	1,9	36,6	1,6	50,4
13.	1,5	26,4	2,7	34,4	2,6	23,7	1,6	6,6	1,5	35
14.	6,9	24,7	6,1	19,1	5,6	10,3	1,2	11,5	5,6	16,1
15.	8,9	13,7	7	3,9	3	2,4	1,4	40,4	9,1	2,2
16.	15,9	27,2	13,6	24,4						

1. národní spřízněnost; 2. bratrství a jednota jugoslávských národů; 3. národnosvobozenecký boj;
 4. socialismus a samospráva; 5. centralismus (od roku 1972 jednotný stát); 6. Svaz komunistů Jugoslávie;
 7. obrana a vnější bezpečnost, Jugoslávská lidová armáda; 8. kulturní tradice; 9. pracovní návyky;
 10. náboženská příslušnost; 11. spořádanost a smysl pro pořádek; 12. jazyky; 13. životní úroveň;
 14. hospodářské zisky; 15. geografická blízkost; 16. něco jiného, nic, nemohu se rozhodnout, bez odpovědi. (Pole s pomílkou znamená, že daná varianta ve výzkumu nefigurovala. Prázdné pole znamená, že data nejsou k dispozici.)

⁵⁷ Tamtéž.

Během celého období, kdy byly výzkumy realizovány, si lidé uvědomovali, že součástí soužití jugoslávského společenství je i princip solidarity. Vzhledem k tomu, že Slovinsko bylo nejvyspělejší jugoslávskou republikou, mohly být vztahy mezi „vyspělými“ a méně rozvinutými republikami vnímány jako obzvlášť citlivé téma; Slovinsko jim však poskytnout pomoc nikdy neodmítlo. Převážná většina jeho občanů zastávala názor, že by méně rozvinuté republiky měly nést odpovědnost za vlastní rozvoj, že by ale zároveň měly obdržet pomoc jugoslávského společenství, tedy ostatních republik. V letech 1978 a 1980 si téměř stejné procento respondentů dokonce myslelo, že by rozvoj méně vyspělých republik měl být primárně zájmem celé federace, a zejména nejrozvinutějších republik. Procento těch, kteří se domnívali, že by se méně rozvinuté části Jugoslávie měly postarat samy o sebe, bylo z pochopitelných důvodů vysoké pouze v roce 1968, kdy se šířil takzvaný stranický liberalismus, a po roce 1987, kdy se začaly vztahy mezi republikami zhoršovat.⁵⁸

Obecně byli Slovinci přesvědčeni, že rámec jugoslávského státu, včetně pomoci poskytované méně vyspělým republikám, Slovinsku v rozvoji nebránil. V šedesátých a sedmdesátých letech Slovinsko údajně jen „částečně“ dosáhlo takového stupně rozvoje, kterého „mělo dosáhnout“, což ovšem neznamenalo, že by se nerozvíjelo vůbec. V osmdesátých letech spojovala většina Slovinců rozvoj své republiky s Jugoslávií.⁵⁹ Statistiky ukazují výsledky, které jsou v souladu s tehdejšími veřejným míněním: slovinský hrubý domácí produkt se konstantně zvyšoval a míra nezaměstnanosti byla nižší než jedno procento. Propast v rozvoji mezi Slovinskem a ostatními částmi Jugoslávie se dále zvětšovala. Lze tak souhlasit se slovinským historikem Peterem Vodopivcem, který napsal: „Komunismus – v Jugoslávii i jinde ve světě – dokázal modernizovat a zlepšovat sociální a ekonomické podmínky, jak však zdůraznil americký ekonom John Kenneth Galbraith, hospodářské zůstávání za sousedními západními státy snížit nedokázal.“⁶⁰

⁵⁸ TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje 1968, 1969, 1970/1971, 1972, 1975/1976, 1978, 1980, 1981/1982, 1983, 1984, 1986, 1987*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1988* (dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm/88/>, cit. 2021-02-14); TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1989: Stališča o ustavnih dopolnilih* [Postoje k ústavním doplňkům] (dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjmust89/>, cit. 2021-02-14); *Slovensko javno mnenje 1990* (dostupné z: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm90/>, cit. 2021-02-14).

⁵⁹ TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1968, 1972, 1980, 1983, 1986, 1987*.

⁶⁰ VODOPIVEC, P.: *Od Pohlinove slovnice do samostojne slovenske države*, s. 385 (viz pozn. 17).

Tabulka 4: Jak by se měly v budoucnosti zlepšit hospodářské vztahy mezi vyspělými a méně rozvinutými republikami Jugoslávie (v procentech)?⁶¹

Rok	1.	2.	3.	4.	5.
1968	35,9	10,8	44	0,4	8,8
1969	20,2	13,9	57,8	0,6	7,6
1970/1971	22,8	13	58,4	0,3	5,6
1972	18,3	12,2	59,4	0,6	9,4
1975/1976	13,4	24	56,4	0,4	5,8
1978	6,2	41,6	42	–	10,3
1980	3,8	40,6	46,3	–	9,3
1981/1982	8,3	24,7	56,6	–	12,4
1983	14,3	18,1	57,2	–	10,4
1984	14,7	17,7	53,5	–	14,1
1986	16,5	18,2	56,5	–	8,8
1987	28,4	13,4	50,5	–	7,6
1988	32,3	8,6	53,2	–	6
1989	21,8	6,8	43	18,7	9,7
1990	26,6	5,4	45	14	9

1. Méně rozvinuté republiky by měly nést odpovědnost za svůj budoucí rozvoj;
 2. Odpovědnost by mělo nést celé jugoslávské společenství, zejména vyspělé republiky;
 3. Méně rozvinuté republiky by se měly samy starat o svůj rozvoj, ale jugoslávské společenství by jim mělo pomáhat; 4. Jiná odpověď; 5. Nevím, nemám dost informací, bez odpovědi. (Pole s pomlčkou znamená, že daná varianta ve výzkumu nefigurovala.)

Tabulka 5: Rozvíjelo se Slovinsko v posledních letech v rámci jugoslávského společenství tak, jak mělo (v procentech)?⁶²

Rok	Ano	Částečně	Ne	Nevím
1968	26,2	39,6	23,8	10,4
1972	25	47,3	18,2	9,5
1983	17,3	45,4	20,7	16,6

⁶¹ TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje 1968, 1969, 1970/1971, 1972, 1975/1976, 1978, 1980, 1981/1982, 1983, 1984, 1986, 1987, 1988, 1989: Stališča o ustavnih dopolnilih, 1990.*

⁶² TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje 1969, 1972, 1983.*

Tabulka 6: Rozvíjelo se Slovinsko hospodářsky v rámci Jugoslávie v posledních letech, anebo zaostávalo (v procentech)?⁶³

Rok	Výrazně se rozvíjelo	Rozvíjelo se	Nerazvíjelo se ani nezaostávalo	Zaostávalo	Výrazně zaostávalo	Bez odpovědi
1980	15,8	58,5	11,3	12,5	0,6	13
1986	6,6	45,1	18	22,3	19	6
1987	7,5	40,7	18,7	23,8	4,2	5,2

Jugoslávská krize

Přestože společenství Jugoslávie skýtalo mnohé výhody a Slovinsku se v jeho rámci dařilo, státní rámec, který nabízelo, byl zejména po Titově smrti v roce 1980 nejistý. Začalo být zřejmé, že nastávají i nejisté časy. Hospodářská krize, která propukla o několik let dříve, se prohloubila a lidé se potýkali s nedostatkem základního zboží. To se promítlo do poklesu životní úrovně a vzestupu inflace. V roce 1981 se v Kosovu rozšířily protesty, které vyvolaly další obavy o stabilitu země. V Srbsku zesílily tlaky na celkovou reformu jugoslávské ústavy, směřující k centralizaci politického rozhodování a omezení kompetencí jednotlivých republik. V roce 1986 krizi dále prohloubilo memorandum Srbské akademie věd a umění, jehož signatáři tvrdili, že Srbové jsou v Jugoslávii opomíjeni.⁶⁴ V těchto podmínkách se na srbské politické scéně objevila nová hvězda, která významně ovlivnila další události. Byl to Slobodan Milošević, politik, jehož jméno se stalo synonymem pro agresivní nacionalistickou politiku.⁶⁵ Situaci dále komplikovala „sedmá politická entita“, vedle šesti jugoslávských republik – Jugoslávská lidová armáda, jež byla jakýmsi „státem ve státě“, ideologicky rigidní a s vlastními rozpočtovými nároky.⁶⁶

⁶³ TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje 1980, 1986, 1987*.

⁶⁴ Pro podrobný vhled do období 80. let a slovinské pozice k tehdejším událostem viz REPE, Božo: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije* [Zítří je nový den: Slovinci a rozpad Jugoslávie]. Ljubljana, Modrijan 2002.

⁶⁵ Milošević je jedním z těch politických aktérů, na jehož činy se nejvíce zaměřili historici i další autoři analyzující rozpad Jugoslávie. Právě Miloševićovi řada autorů z velké části přičítá odpovědnost za rozpad jugoslávského systému. Detailní vhled do literatury a různých přístupů k rozpadu Jugoslávie nabízí následující podrobný průvodce: BAKER, Catherine: *The Yugoslav Wars of the 1990s*. London – New York, Palgrave Macmillan 2015.

⁶⁶ ČEPIČ, Zdenko a kol.: *Prikrita modra mreža: Organi za notranje zadeve Republike Slovenije v projektu MSNZ leta 1990* [Skrytá modrá síť: Orgány pro vnitřní bezpečnost Slovinské republiky v projektu MSNO z roku 1990]. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino – Zveza policijskih veteranskih društev Sever 2010, s. 44–76 (Manévrová struktura národní obrany (*Manevrska*

Probuzené občanské hnutí ve Slovinsku organizovalo antimilitaristicky zaměřené kampaně s cílem poukázat na zastaralost komunistické mytologie a vyzývalo k demokratizaci. Slovinské komunistické vedení na situaci pružně zareagovalo a v roce 1986 se předsedou Ústředního výboru Svazu komunistů Slovinska stal Milan Kučan, poměrně mladý politik a člen liberálnějšího křídla svazu komunistů.

Hospodářské a politické napětí na konci osmdesátých let stále více vhnálo lidi do „bezpečného přístavu republiky“ a přivádělo jejich smýšlení k zaměření pouze na Slovinsko. V roce 1988 si 71,6 procenta respondentů přálo, aby jugoslávské republiky měly větší nezávislost, 62 procenta důvěřovala slovinskému vedení v čele s Milanem Kučanem, jenž se později stal prezidentem nezávislého Slovinska, a 72 procenta nedůvěřovala federální vládě. Podíl osob, které se domnívaly, že výhledy Slovinska mimo Jugoslávii jsou dobré, přesáhl padesát procent. Zároveň si však většina lidí myslela, že diskutovat o odtržení od společného státu není rozumné. V této době sami sebe Slovinci nevnímali jako problematický faktor. Většinou uváděli, že nechtějí podporovat rozpad Jugoslávie, že nejsou proti Jugoslávské lidové armádě, že nejsou sobečtí, nezajímají se pouze o sebe a o svou vlastní životní úroveň a že se v žádném případě necítí být nadřazení jiným národům. Odmítli také názor, že by Slovinsko mělo zůstat „národnostně čistou“ republikou.⁶⁷

Nicméně již v následujícím roce 1989 se celých 71,6 procenta lidí domnívalo, že Slovinsku by bylo lépe mimo Jugoslávii, a že by tedy stálo za to zvážit odtržení. Lidé očividně neviděli již cestu zpět. Dokonce i na otázku, co by se stalo, kdyby byl Tito stále naživu, odpovídali, že situace by byla jen o něco lepší nebo stejná. V následujícím roce respondenti spatřovali příčinu současné situace v srbské dominanci, která se dle jejich názoru násilně šířila a ohrožovala samostatnost ostatních národů Jugoslávie. Domnívali se také, že srbský politický koncept je zcela neslučitelný se slovinským a že ve společném státě existují hluboké „civilizační rozdíly“, které svědčí o tom, že Slovinsko a Srbsko jednoduše „nepatří dohromady“.⁶⁸

Do konce osmdesátých let se slovinské obyvatelstvo prokazatelně považovalo za součást jugoslávského společenství, a to i přesto, že řada Slovinců nebyla s postavením Slovinska v Jugoslávii spokojená. Dokazují to mimo jiné i snahy Slovinska o přeměnu Jugoslávie v efektivnější federaci. Rozpory mezi Bělehradem a Lublaní

struktura narodne zaščite – MSZN) byla slovinská polovojenská organizace, která se podílela na přípravách k osamostatnění Slovinska od Jugoslávie); MEIER, V.: *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, s. 97 (viz pozn. 10).

⁶⁷ TOŠ, N. ad.: *Slovensko javno mnenje 1988*.

⁶⁸ TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1989: Stališča o ustavnih dopolnilih*; TÝŽ ad.: *Slovensko javno mnenje 1990*.

se projevovaly zejména v otázce, jaká by měla být pozice Slovinska ve společném státě. Slovinští politici přitom vedli vzájemné spory, jak toho dosáhnout.⁶⁹

Způsobili Slovinci rozpad Jugoslávie?

Důvěra v jugoslávský stát a jeho režim trvala do konce osmdesátých let, kdy si lidé ve Slovinsku v důsledku hospodářské a politické krize uvědomili, že Jugoslávie již nenabízí žádné možnosti. Tichý konsenzus mezi většinou slovinských obyvatel na jedné straně a Jugoslávií a její politickou elitou na straně druhé se začal hroutit. Federální orgány v Bělehradě ztrácely na významu a poslední předseda federální vlády Ante Marković, slibný reformista, který se těšil podpoře západních zemí, již neměl důvěru lidí. Řada zahraničních pozorovatelů i domácích politiků⁷⁰ se nakonec domnívala, že to byli právě Slovinci, kdo způsobil rozpad Jugoslávie. Podle výroků z výzkumů veřejného mínění, realizovaných jen o pár let dříve, v roce 1988, si však Slovinci rozpad Jugoslávie nepřáli.⁷¹ Otázka tedy zní: proč?

Lidé ve Slovinsku netoužili po radikálních změnách. Podle výzkumů veřejného mínění sice měli už komunistického režimu dost – stěžovali si, že politika

⁶⁹ Srv. REPE, Božo: *Slovenci v osemdesetih letih* [Slovinci v osmdesátých letech]. Ljubljana, ZZDS 2001, s. 23; LUSA, Stefano: *Razkroj oblasti: Slovenski komunisti in demokratizacija države* [Rozpad moci: Slovinští komunisté a demokratizace státu]. Ljubljana, Modrijan 2012, s. 12.

⁷⁰ Během své návštěvy Lublaně v roce 1958 si vlivný srbský spisovatel a později prezident Federální republiky Jugoslávie Dobrica Ćosić (1921–2014), jehož práce z velké části ovlivnily srbské veřejné mínění, poznamenal: „Separatismus se ve Slovinsku rozvinul v kritické míře. Lidé vyjadřují pohrdání Federální republikou Jugoslávie, Srbskem a všemi národy, které čerpají ‚přebytek národního příjmu‘. Všichni říkají: ‚Kdyby bylo Slovinsko nezávislé, bylo by Eldorádem.‘ Jejich postoj je notoricky šovinistický. Opovrhují srbštinou, považují slovinskou kulturu za nejbohatší ze všech a cítí se být ohrožení, okradení a podvedení. A to si myslí všichni, od pouhého číšníka až po Borise Kraighera, od hotelové pokojské až po Josipa Vidmara.“ (ĆOSIĆ, Dobrica: *Piščevi zapisi (1951–1968)*. Beograd, Filip Višnjić 2001, s. 146–147.) Generál Boris Kraigher byl slovinský a jugoslávský komunistický politik, v letech 1953–1962 předseda slovinské republikové vlády. Josip Vidmar byl slovinský a jugoslávský kulturní kritik, esejista, překladatel a politik, v letech 1945–1953 předseda slovinského republikového parlamentu. Blíže ke vztahu Ćosiće a Slovinců viz PEROVIĆ, Latinka: *Srpski književnik, nacionalni ideolog i političar Dobrica Ćosić o Sloveniji i Slovencima*. In: GABRIČ, A. (ed.): *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, s. 191–202 (viz pozn. 9).

⁷¹ „Sobecké“ odtržení Slovinska a Chorvatska od federace bylo završeno rozhodnutím Evropského společenství ze dne 16. prosince 1991, jímž uznalo obě nově vzniklé země. Zasloužilo se o to především Německo, které se tak stalo součástí rozšířeného mýtu, objevujícího se i v odborné literatuře, podle nějž právě „předčasné“ uznání obou zemí ze strany SRN způsobilo rozkol Jugoslávie, zpečetilo její osud a vyústilo v krvavý epilog procesu rozpadu. (Viz MARTENS, Michael: *Oder es wird zerfallen*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (15.1.2012), s. 7.)

svazu komunistů není již v souladu s tím, co si přejí, mluvili o odcizení mezi lidem a jeho reprezentací a podobně – a pod vlivem reformy v Sovětském svazu a vývoje na mezinárodní scéně si přáli více svobody a nezávislosti.⁷² Všechny tyto jejich touhy však neměly na rozpad státu vliv. S Jugoslávií, jakožto zemí mnoha výhod, byli Slovinci převážně spokojeni, a proto také setrvali v jejím právním rámci až do konce.

Detailnější analýza slovinských výzkumů veřejného mínění nabízí vysvětlení, proč lidé přijali jugoslávský stát za svůj. Z konformních či jiných důvodů se nezajímali o složité politické otázky a starali se převážně o svou životní úroveň, celkové životní podmínky a společenský rozvoj (cenili si hlavně dobré zdravotní péče, vzdělávání, dostupnosti kultury a podobně). Jugoslávskou federaci hodnotili velmi pozitivně, což se shoduje s ekonomickými statistikami a se zjištěními autora shrnutými v tomto textu.

První slovinský prezident Milan Kučan v roce 2008 vysvětlil tehdejší dilema následovně: „V druhé polovině osmdesátých let nikdo nebral odtržení Slovinska vážně.“ Avšak „v určitém bodě jsme si všichni uvědomili, že tato situace již nemůže dále pokračovat a že je na čase se rozhodnout“. Ovšem, jak Kučan zdůraznil, v té době „byla Jugoslávie, stejně jako její donucovací, armádní a diplomatický aparát, instituce a mezinárodní vztahy, stále velmi přítomná“.⁷³

Uvědomění, že „takto již nelze pokračovat“, souviselo se skutečností, že se režim nakonec vyčerpal a země se začala pomalu rozpadat. V určitém bodě již Jugoslávie nenabízela svým obyvatelům žádné vyhlídky do budoucnosti.⁷⁴ Například zatímco v sedmdesátých letech lidé předpokládali, že do pěti let se jejich život změní k lepšímu, ve výzkumech realizovaných ve druhé polovině osmdesátých let to již neplatilo. Lidé očekávali naopak zhoršení životních podmínek, což způsobovalo značnou nejistotu. Oslabená federace již nepředstavovala maják pokroku a světlé budoucnosti.

Podle výzkumu veřejného mínění z roku 1989 se socialismus a socialistický narativ zhroutil definitivně v momentě, kdy si lidé uvědomili, že Jugoslávie již

⁷² Podobně tomu bylo v celé východní Evropě. Někteří čeští poslanci byli v době rozpadu Československa v roce 1992 přesvědčeni, že Česká republika byla „utiskovanou částí federace“. (Viz ZÁHRADNÍČEK, Tomáš: Od regionálního sovětu k národnímu parlamentu: Tři fáze proměny České národní rady v letech 1989–1992. In: GJURIČOVÁ, Adéla – ZÁHRADNÍČEK, Tomáš (eds.): *Kořeny a tváře národního parlamentu: Česká národní rada 1968–2018*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2019, v.v.i., s. 59–67, zde s. 65. Blíže k tématu viz TÍŽ: *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989–1992*. Praha, Argo – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2018.)

⁷³ Citováno podle: REPE, Božo: *Milan Kučan, prvi predsednik* [Milan Kučan, první prezident]. Ljubljana, Modrijan 2015, s. 314.

⁷⁴ Viz JOVIČ, D.: *Hrvatska u socialističkoj Jugoslaviji*, s. 91–95 (viz pozn. 11).

nenabízí bezpečnou budoucnost. Silným katalyzátorem této změny smýšlení byla srbská politika. Bezprostředně předtím, než v červnu 1991 Slovinsko a Chorvatsko vyhlásilo nezávislost, byly již obavy z nejisté cesty nezávislosti menší než obavy z rozpadu Jugoslávie.⁷⁵

Nová národní identita – nezávislé Slovinsko

Tendence, jež jsou patrné ve výzkumech veřejného mínění po roce 1991, výše uvedené teze potvrzují.⁷⁶ I přes obtíže spojené s obdobím přechodu a obecnou nespokojeností lidé silně věřili ve vlastní stát. Byli hrdí na to, že žijí ve Slovinsku, na jeho kulturu, historii, ale zejména na sportovní úspěchy a dosažení nezávislosti.

⁷⁵ Podobně i v Chorvatsku dávali lidé přednost Jugoslávii – částečně ze stejných důvodů jako ve Slovinsku – až do okamžiku, kdy se začala rozpadat (tamtéž, s. 93–94).

⁷⁶ Srv. TOŠ, Niko – GRIZOLD, Anton: *Slovensko javno mnenje 1990/3: Raziskava stališč o nacionalni varnosti ter o vprašanjih energetike in ekologije* [Průzkum názorů na národní bezpečnost a na energetické a ekologické otázky]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov 2000. ADP – IDNo: SJM903. Dostupné z: https://doi.org/10.17898/ADP_SJM903_V1 (cit. 2021-02-14); TOŠ, Niko – BRUSZT, László – SIMON, János – BARNES, Samuel: *Slovensko javno mnenje 1991/1: Demokratizacija v Vzhodnoevropskih državah* [Demokratizace ve východoevropských státech]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov 2000. ADP – IDNo: SJM911. Dostupné z: https://doi.org/10.17898/ADP_SJM911_V1 (cit. 2021-02-14); TOŠ, Niko – KLINAR, Peter – MARKIČ, Boštjan – ROTER, Zdenko – TRAMPUŽ, Cveto: *Slovensko javno mnenje 1991/2: Slovenska družba na prehodu v demokracijo in mednarodna raziskava o vernosti in cerkvi* [Slovinská společnost v přechodu k demokracii a mezinárodní výzkum náboženství a církví]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov 1999. ADP – IDNo: SJM912. Dostupné z: https://doi.org/10.17898/ADP_SJM912_V1 (cit. 2021-02-14); TOŠ, Niko: *Slovensko javno mnenje 1992/3: Procesi demokratizacije* [Procesy demokratizace]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov 2000. ADP – IDNo: SJM923. Dostupné z: https://doi.org/10.17898/ADP_SJM923_V1 (cit. 2021-02-14); TÝŽ: *Slovensko javno mnenje 1994/2: Slovensko javno mnenje in slovensko-avstrijska raziskava vrednot* [Slovinské veřejné mínění a slovinsko-rahouský průzkum hodnot]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov 1999. ADP – IDNo: SJM942. Dostupné z: https://doi.org/10.17898/ADP_SJM942_V1 (cit. 2021-02-14); TÝŽ: *Slovensko javno mnenje 1994/4: Mednarodna raziskava narodne identitete* [Mezinárodní průzkum národní identity]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov 2000. ADP – IDNo: SJM944. Dostupné z: https://doi.org/10.17898/ADP_SJM944_V1 (cit. 2021-02-14); TOŠ, Niko – GRIZOLD, Anton – SVETLIČIČ, Marjan: *Slovensko javno mnenje 1994/5: Nacionalna varnost in mednarodni odnosi* [Národní bezpečnost a mezinárodní vztahy]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov 2000. ADP – IDNo: SJM945. Dostupné z: https://doi.org/10.17898/ADP_SJM945_V1 (cit. 2021-02-14); TOŠ, Niko: *Slovensko javno mnenje 1995/2: Mednarodna raziskava vrednot* [Mezinárodní průzkum hodnot]. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov 2000. ADP – IDNo: SJM952. Dostupné z: https://doi.org/10.17898/ADP_SJM952_V1 (cit. 2021-02-14).

Vysoké hodnocení slovinských sportovních úspěchů je pochopitelné, vezmeme-li v úvahu silné nálady situačně podmíněného nacionalismu (v pojetí amerického sociologa Rogerse Brubakera). Zrovna tak je na základě analýzy výzkumů veřejného mínění pochopitelné vysoké hodnocení slovinské nezávislosti jako společného slovinského projektu s cílem zajistit bezpečnou budoucnost.

Tabulka 7: Jste hrdí na to, že žijete ve Slovinsku (v procentech)?⁷⁷

Rok	1990	1994
Velmi	70,2	66,6
Spíše ano	15,5	18,4
Částečně	12,5	12,9
Spíše ne	1,4	1,3
Vůbec	0,4	0,8

Tabulka 8: Nakolik jste osobně hrdí na každou z uvedených oblastí (v procentech)?
Souhrn odpovědí v roce 1994: Cítím se hrdý a cítím se velmi hrdý⁷⁸

Slovinská historie	59,4
Slovinské sportovní úspěchy	90,1
Slovinská nezávislost	84,3
Kultura ve Slovinsku	56,6

Odpovědi na otázku, za jakých podmínek by mělo být možné získat slovinské občanství, přitom ukazují, že podle obyvatel Slovinska by nový národní stát měl zůstat národnostně slovinský.

Tabulka 9: Jaké podmínky by měly být splněny pro získání slovinského občanství (rok 1994, v procentech)?⁷⁹

	(Plně) souhlasím	(Absolutně) nesouhlasím	Nevím
Znalost slovinštiny	91,4	5,5	3,1
Místo narození ve Slovinsku	42,4	51,4	6,2
Dobrá znalost slovinské kultury	71,6	19,9	8,5
Křesťanská víra	27	64,5	8,5

⁷⁷ TOŠ, N. – GRIZOLD, A.: *Slovensko javno mnenje 1990/3: Raziskava stališč o nacionalni varnosti ter o vprašanjih energetike in ekologije*; TOŠ, N. – GRIZOLD, A. – SVETLIČIČ, M.: *Slovensko javno mnenje 1994/5: Nacionalna varnost in mednarodni odnosi*.

⁷⁸ TOŠ, N.: *Slovensko javno mnenje 1994/2: Slovensko javno mnenje in slovensko-avstrijska raziskava vrednot*.

⁷⁹ *Tamtéž*.

Dlouhodobý pobyt ve Slovinsku	86,2	9,8	4,0
Slovinský původ (rodiče jsou Slovinci)	52,1	42	5,9

Velká většina respondentů zároveň odmítla odtržení některých částí Slovinska, což poukazuje na určité vnímání státnosti: zatímco Jugoslávie byla „širší vlastí“, a tedy zjevně dělitelnou, „užší vlast“ je nedělitelná. Svůj nový stát Slovinci přijali velmi nekriticky a zastávali názor, že by měl mít jejich podporu i tehdy, pokud se v určitém ohledu mýlí. V devadesátých letech tak zůstal národní stát posledním útočištěm slovinské identity, útočištěm, které bylo zřejmé, silné a nedělitelné. Federace podobné útočiště nenabízela. Podporu vlastního státu mezi Slovinci dále posílila krvavá válka na území bývalé Jugoslávie. Nezávislost se jevila jako bezpečný přístav, vzdálený od bouřlivého Balkánu.

Tabulka 10: Které z následujících dvou tvrzení lépe odpovídá Vašemu názoru (rok 1994, v procentech)?⁸⁰

Slovinsko musí zůstat jednotnou zemí	88,8
Části Slovinska by měly mít možnost odtrhnout se a stát se nezávislými státy, pokud si to budou přát	3,5
Nevím nebo se nemohu rozhodnout	7,7

Tabulka 11: Lidé by měli podporovat svůj stát i tehdy, pokud se v některém ohledu mýlí (rok 1994, v procentech)⁸¹

Souhlasím	51,8
Částečně souhlasím	14,6
Nesouhlasím	29,6
Nevím	4,1

Po roce 1991 se začal pro Slovinci formovat nový svět: nový politický a ekonomický systém, často ale také svět romantických iluzí, jehož základy byly od samého počátku vratké.⁸² Jak měl nový stát podle respondentů vypadat? Měl se vyvíjet podle modelu západních států, s demokratickým politickým systémem a parlamentem. Převážná většina lidí přivítala výsledky nové postjugoslávské konstelace, aniž by o nich více přemýšlela. Jejich odpovědi také ukazují, že se s obsahem

⁸⁰ TOŠ, N.: *Slovensko javno mnenje 1994/4: Mednarodna raziskava narodne identitete*.

⁸¹ *Tamtéž*.

⁸² Srv. MARK, James – IACOB, Bogdan C. – RUPPRECHT, Tobias – SPASKOVSKA, Ljubica: *A Global History of Eastern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press 2019, s. 1–5.

nových politických pojmů, které naplnily veřejný prostor, vnitřně neztotožnili. Na jednu stranu se hlásili k parlamentní demokracii, ale zároveň si mysleli, že silné vedení státu je přínosnější než debaty v parlamentu. A o tom, co je dobré pro stát, by podle nich ve skutečnosti měli rozhodovat pouze odborníci.⁸³

Tabulka 12: Slovinsko by se mělo rozvíjet podle modelu západoevropských zemí (podle dvou průzkumů v roce 1991, v procentech)⁸⁴

	SJM 91/1	SJM 91/2
Souhlasím	87,2	87,7
Nesouhlasím	2,8	3,9
Nevím	10,1	8,3

Tabulka 13: Silné vedení státu je přínosnější než jakékoliv debaty v parlamentu (rok 1992, v procentech)⁸⁵

Zcela souhlasím	39,3
Částečně souhlasím	19,8
Částečně nesouhlasím	12,5
Zcela nesouhlasím	11,1
Nevím	17,3

⁸³ Roli odborníků a významu technokratických způsobů politického vládnutí ve Slovinsku před a po roce 1990 se zatím specificky nevěnovala žádná studie, ačkoli by to bylo velmi zajímavé, zejména ve srovnání s jinými východoevropskými státy (pro Českou republiku viz např. KOPEČEK, Michal (ed.): *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu v Československu (1980–1995)*. Praha, Argo – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. – Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2019; SOMMER, Vítězslav a kol.: *Řídit socialismus jako firmu: Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. – Nakladatelství Lidové noviny 2019; ROUBAL, Petr: *Starý pes, nové kousky: Kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2013, s. 55–65). Bylo by to zajímavé zejména s ohledem na vysokou míru reprodukce elit ve Slovinsku. Ta se mezi roky 1988 a 1995 pohybovala v průměru okolo 69 procent; míra reprodukce u politických elit přitom činila 59 procent, u kulturních elit 71 procento a u ekonomických elit 76 procent. (Srv. KRAMBERGER, Anton – VEHOVAR, Vasja: Regime Change and Elite Dynamics in Slovenia during the 1990s: What Can the Elite Reproduction Rates Tell Us? In: *Družboslovne razprave* [Společenskovední diskuse], roč. 16, č. 32–33 (2000), s. 143–180; ŽERDIN, Ali: *Omrežje moči: Epicentri slovenske politične in gospodarske elite* [Síť moci: Epicentra slovinské politické a hospodářské elity]. Ljubljana, Mladinska knjiga 2012.

⁸⁴ TOŠ, N. – BRUSZT, L. – SIMON, J. – BARNES, S.: *Slovensko javno mnenje 1991/1: Demokratizacija v Vzhodnoevropskih državah*; TOŠ, N. – KLINAR, P. – MARKIČ, B. – Roter, Z. – TRAMPUŽ, C.: *Slovensko javno mnenje 1991/2: Slovenska družba na prehodu v demokracijo in mednarodna raziskava o vernosti in cervi*

⁸⁵ TOŠ, N.: *Slovensko javno mnenje 1992/3: Procesi demokratizacije*.

Tabulka 14: Jak dobrý je podle Vás každý z uvedených způsobů vládnutí (rok 1995, v procentech)?⁸⁶

	Dobrý	Špatný	Nevím
Vláda silného vůdce, který rozhoduje bez parlamentu a voleb	23,6	71,3	5,2
Odborníci, a ne vláda, by měli rozhodovat o tom, co je pro stát nejlepší	73,9	18,8	7,4
Stát by měl mít vojenské vedení	6,1	89,4	4,6
Měli bychom mít demokratický politický systém	80,5	12,7	6,8

Pokud shrneme názory a očekávání občanů Slovinska po získání nezávislosti v roce 1991, můžeme rozeznat několik konstant veřejného mínění v celém turbulentním přechodném období. Základním poznatkem je, že lidé si svého nového státu vážili a v zásadě podporovali slogany o parlamentní demokracii, avšak bez toho, že by zároveň porozuměli jejich obsahu.

Z angličtiny přeložila Blanka Medková

Abstract

The author examines the attitude of Slovenians to the Socialist Federative Republic of Yugoslavia since the late 1960s until the declaration of the independent Republic of Slovenia in 1991. He asks himself a question whether socialist Yugoslavia was indeed a state which Slovenians perceived as theirs, just like they had done in the case of the pre-war Kingdom of Yugoslavia, and he observes how their identification with that state was changing over time, the reasons of the changes, and whether the loss of their loyalty caused the disintegration of the Yugoslav federation. He is looking for answers in public opinion polls which had been continually taking place in Slovenia since 1968 and conducted in a relatively fair manner, without political interventions, which is indeed a rarity in the context of socialist countries. Using their results, the author concludes that Slovenians viewed themselves as a natural part of the Yugoslav community until the late 1980s. This opinion was shared by a majority of Slovenia's population, although many of them were not satisfied with Slovenia's position in Yugoslavia, or their living standard at times of economic crises. It was only in 1989 that the opinion that Yugoslavia as a "country of many advantages" had run out of its potential and no longer offered good prospects for future prevailed among Slovenians. However, their attitudes reacting to accelerating changes both at home and abroad did not cause the disintegration of the common

⁸⁶ TÝŽ: Slovensko javno mnenje 1995/2: Mednarodna raziskava vrednot.

state. After 1991, Slovenians completely (and sometimes uncritically) identified themselves with independent Slovenia, and mostly (although rather declaratively) also with values of parliamentary democracy. The author's exposition is preceded by an analysis of published sources on the disintegration of Yugoslavia and based on an extensive set of empirical data from public opinion polls in the form of tables.

Keywords / Klíčová slova:

Slovenia; Yugoslavia; public opinion polls; Slovenian society; national identity; Communism; self-governing socialism; disintegration of Yugoslavia; democratic transition

Slovinsko; Jugoslávie; výzkumy veřejného mínění; slovinská společnost; národní identita; komunismus; samosprávný socialismus; rozpad Jugoslávie; přechod k demokracii